

Kandidatuppsats

Kandidatuppsats i historia 30.0 HI6006, Halmstad Högskola

Elsa Andersson – Skandinavien's första aviatrix

– en mikrohistorisk studie

Jens Leandersson

HÖGSKOLAN
I HALMSTAD

Abstract

In this historical essay about Sweden's first aviator and parachutist Elsa Andersson (1897 – 1922), her life is presented. Elsa Andersson's biography is based on pictures, notes and material from Elsa's and her sister's estate. Newspaper clippings from her time are another important source material.

The main purpose of my essay is to write Elsa Andersson, Scandinavia's first aviatrix, methodologically a micro-historical study. The investigation sheds light on Swedish society at the turn of the century, and particularly Elsa Andersson's life, from growing up in Ljungbyhed and training to become an aviator and on to parachuting which will be her death. Concludes with an analysis of what is written in the newspapers in the days after the jump to death.

Nyckelord

Mikrohistoria, 1900-talet och aviatrix

Jag vill uttrycka tacksamhet till min handledare, Jens Lerbom, som med tålamod, intresse, kompetens och vänlighet guidat mig framåt i arbetet. Även Tomas Nilsson för sina värdefulla kommentarer som tagit uppsatsen i mål förtjänar beröm. Stort tack till Peter Andersson Strövelstorps byalag som entusiastiskt bidragit med underlag, foton och källmaterial, sist men inte minst till Bertil Larsson Ljungbyheds Militärhistoriska Museum som försett mig med kunskap, källmaterial och inspirerat mig till att skriva uppsatsen.

Foto: Elsa Andersson utanför ett flygplan vid Thulins flygskola i Ljungbyhed. Privat foto som tillhört Elsa Andersson

Jens Leandersson: *Elsa Andersson - Skandinavien's första aviatrix – en mikrohistorisk studie*. Halmstad Högskola: Akademin för lärande, humaniora och samhälle (LHS), kandidatuppsats, vårtermin, 2024.

Innehållsförteckning

1. Inledning	5
1.1 Syfte och frågeställningar	6
1.2 Teoretiska utgångspunkter	7
1.3 Metod, material och avgränsning	9
2. Analys Elsa Anderssons liv	13
2.1 Elsas Andersson – de tidiga åren	14
2.2 Från det lokala ut i världen	14
2.3 Livet vid Thulins flygskola	17
2.4 Fotoanalys	18
2.5 Elsa som skribent	19
2.6 Analys av Elsa Anderssons brev	21
2.7 Elsa som fallskärmshoppare	22
2.8 Elsas dödshopp	24
2.9. Analys av vad som skrevs om Elsas dödshopp	25
2.9.1 Analys av Elsas dödshopp skildrat av flygplanets förare	26
2.9.2 Analys av Elsas sista ofullbordade brev	26
2.9.3 Elsas gåtor	27
2.9.4 Efterspel	27
2.9.5 Begravningen	28
2.9.6 Skillingtryck	28
3. Svar på forskningsfrågorna	29
4. Avslutning	30
4.1 Sammanfattning och slutsatser	30
4.2 Diskussion – nya frågeställningar	31
5. Referenser	33
6. Bilagor	36

1. Inledning

Mitt intresse för historia väcktes tidigt i skolan och har fått mig att resa runt i Sverige och i världen. Efterhand har det lokalhistoriska intresset dominerat och efter jag bildade familj och köpte hus vid foten av Söderåsen mellan Klippan och Ljungbyhed har mycket tid lagts på att läsa och skriva om lokalhistoria. I Ljungbyhed stod det svenska flygets vagg. Här gjorde Hjalmar Nyrop och Oscar Ask de första flygförsöken på våren 1910. Det var också här som Elsa Andersson tog sitt flygcertifikat som första kvinna och sista elev vid Enoch Thulins flygskola, Elsa Andersson var inte den första kvinna som påbörjade sin utbildning vid Thulins flygskola men den första som fullföljde utbildningen och tog flygcertifikat, tyvärr blev hon även den första kvinnan som omkom.

Efterhand som du intresserar dig för en människa inser du hur lite som finns skrivet och efterlämnat för vidare studier. Samtidigt ökar intresset ju mer du börjar intressera dig för någon människa i historien. Tiden när Elsa Andersson levde var en tid där män och kvinnor hade olika möjligheter, där belevade hade större möjligheter än de som var mindre belevade. Det var även en tid i fattigdom, svält och krigsår men samtidigt en tid med framsteg, framtidstro och teknisk utveckling. Att flyga flygplan var framtiden. Sveriges första aviatör, flygbaronen Carl Cederström var en friherre som gjorde flygandet känt i Sverige. Under många år skrevs det mycket om vem som skulle bli Sveriges första aviatris.¹ När väl Elsa Andersson och Ruth Bergman, Sveriges första kvinnliga flygelev, utbildade sig så skrevs det väldigt lite. Elsa och Ruth skiljde sig från övriga som utbildade sig till aviatörer eftersom de inte var adliga till börd.

”Flygarna omfamnades genast av en journalistik som inte bara handlade om flygplan och flygkonst, utan som i hög grad fokuserade på flygarna personligen, på deras privatliv och familjeförhållanden.”²

Enbart genom att läsa vad tidningarna skriver i samband med Elsa Anderssons död går det att dra slutsatser om tidsandan. Det är män som uttalar sig, urvalet och språket påverkar bilden och uppfattningen. Nyanser och språkval har betydelse. Elsa Andersson och hennes liv visar hur tidsandan såg ut.

Tidpunkten för när Elsa Andersson har varit i Berlin på utbildning i fallskärmshoppning hos Otto Heinecke 1921 är endast tre år efter första världskrigets slut. Sverige var tyskvänligt men neutralt under kriget. Flygvapnets betydelse under första världskriget hade ökat och förståelsen för flygandets betydelse i framtiden hade gått upp för människor.

¹ <http://www.tidskriftenscandia.se>, Aviatik och journalistik ”Flygbaronen och medierna kring 1910” 2012 Johan Jarlbrink & Andreas Nyblom

² Ibid

1.1 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att belysa och sammanställa kunskapen om Elsa Anderssons liv som aviatrix och fallskärmshoppare och hur det kommenterades i hennes samtid utifrån ett mikrohistoriskt perspektiv. Historia ger oss kunskap att navigera i tillvaron och förstå större sammanhang. Inte minst gör historia vårt förflutna begripligt liksom vår omgivning meningsfull samt ger upphov till reflektion över vår tids ideal och värderingar. Historievetenskapligt skildras samhällets utveckling, här i form av mikrohistoria som skildrar ett större sammanhang genom en enskild kvinna i en mansdominerad värld. Att göra historien mer jämställd bidrar till att skildra samhällsutvecklingen och människorna som varit verksamma under denna utveckling.

Frågeställningarna är;

- Vad kan Elsa Anderssons livsöde säga om hennes samtids syn på manligt-kvinnligt och speciellt åsikter om kvinnor som bröt sig in på manliga domäner?
- Vilken betydelse hade Elsa Anderssons kön för hennes karriär som aviatrix?

Att sätta in ett liv, Elsa Andersson i det här fallet, i ett större historiskt sammanhang, en kontext, och betraktar de spår från tiden och samhället Elsa levde i, växer bilden av ett människoliv fram. Att studera även andra människor i samma lokalsamhälle ger oss en bild av människors livsvillkor.³

Det jag kommer att presentera är en mikrohistorisk studie över Elsa Andersson. Elsa Andersson är född och uppvuxen i Strövelstorps socken, mellan Helsingborg och Ängelholm, men hennes anknytning till Ljungbyhed gör att det lokalhistoriska värdet är stort på både platserna. Mitt fokus med uppsatsen har varit försöka förstå och förklara Elsa Anderssons liv genom mikrohistoria.

³ Anna Götlind & Rolf Lind, ”Spår av ett liv” 2019, s.14–15

1.2 Teoretiska utgångspunkter

Uppsatsen har ett mikrohistoriskt perspektiv. Att skriva en uppsats med mikrohistoriskt perspektiv förutsätter enligt Anna Götlind och Helena Kåks tre saker. För det *första* att forskningsområdet är mycket begränsat, exempelvis som i mitt fall en enskild individ, Elsa Andersson. Det *andra* är att besvara generella frågor eller ”historiens stora frågor” utifrån mikrohistoriens människor och deras liv. Det *tredje* karakteristiska draget är att vanliga människor kliver fram och vars livsöden blir en egen berättelse.⁴ Mikrohistoria och dess perspektiv bidrar till att personifiera konkreta människoöden och låter enskilda händelser och människor belysa de stora sammanhangen. Det gör att slutsatser då kan dras på en generell nivå. Sammanfattningsvis gör detta att de tre egenskaperna i mikrohistoriskt perspektiv är i samklang med uppsatsen.

Det skulle gå att anlägga ett genusperspektiv eller intersektionalitet utifrån att Elsa Andersson och andra kvinnor inte hade samma rättigheter och möjligheter som män hade vid den tidpunkten. Med fördel riktar den moderna feminismen ljuset på enskilda kvinnors liv och förutsättningar i mansdominerade miljöer.⁵ Det finns även ett tydligt klassperspektiv. Trots att historia som ämne har en position mellan humaniora och samhällsvetenskap saknas i många fall humaniora, människan, på grund av ett starkt fokus på strukturer.⁶

Att studera Elsa Anderssons liv är ytterst begränsat som ämne och ryms inom begreppet mikrohistoria, ett perspektiv där en människas liv och handlingar kan beskriva och förklara samtiden och historien.⁷ Genom mitt val av perspektiv, att studera det lilla och unika, är det möjligt att låta Elsa framträda ur historien, vilket ger möjlighet att besvara mina forskningsfrågor med hjälp av mikrohistoria. Att förstå och förklara samhället och dess samtid genom Elsa Andersson, som var en ovanlig kvinna, överensstämmer med vad Götlind och Kåks benämner mikrohistoria.⁸

Målsättningen med uppsatsen är alltså att studera Elsa Anderssons liv som aviatrix och fallskärmschoppare mikrohistoriska utgångspunkter, ett perspektiv där en människas liv och handlingar kan beskriva och förklara samtiden och historien. Kritiker menar att det

⁴ Ibid. s. 21–23.

⁵ Martin Dackling, Sari Nauman (red), ”Teori i historisk praktik”, 2022 s.69

⁶ Ronny Ambjörnsson, Per Ringby och Sune Åkerman (red.), ”Att skriva människan: essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre”, 1997 s.8–9

⁷ Anna Götlind, Helena Kåks, ”Mikrohistoria: en introduktion för uppsatsskrivande studenter”, s. 22, 2014

⁸ Ibid s. 31, 2014

är hart omöjligt att generalisera från ett enskilt fall. Mikrohistoria och dess bristande relevans är annan kritik som behöver bemötas. Greppet att utifrån en biografisk berättelse, i mitt fall Elsa Anderssons liv, samtidigt se utifrån ett större perspektiv, från det lilla till det generella, gör berättelsen och studien relevans.⁹ Att hitta samband och lägga pussel kräver detaljsinne och allmänkunskap för att hitta mönster och samband. Götlind och Kåks menar att ett mikrohistoriskt perspektiv samt att fördjupa sig i detaljer görs för att kunna säga något om samhället eller kulturella fenomen ur vidare perspektiv. Genom att sätta ihop fragment eller pusselbitar till en okänd tavla är ett kunskapsteoretiskt ställningstagande lika mycket som det är mikrohistorisk metod.¹⁰ Kritiken mot mikrohistoria har varit att den har tenderat att gränsa till skönlitteratur snarare än historisk forskning. Att som historiker behöva fylla igen luckor och hål i källmaterialet gör att man befinner sig i gränslandet mellan fakta och fiktion, eller rättare sagt inom fältet mikrohistoria.¹¹ Mikrohistoria vill, i stället för att leta efter representation och generella mönster, visa på verklighetens olika nyanser och det särpräglade – ”Samhället, både det stora och det lilla, ger förutsättningar och ramar för individuellt handlande”, inte minst för den enskilde människan.¹²

⁹ Inna Sevelius, *Tidningen Curie*, 26 april, 2018

¹⁰ Annasara Hammar/Linn Holmberg, ”Historisk tidskrift 1337:3”, 2017, Stockholms universitet

¹¹ Anna Götlind, Helena Kåks, ”Mikrohistoria: en introduktion för uppsatsskrivande studenter”, 2014

¹² Anna Götlind & Rolf Lind, ”Spår av ett liv” s.200, 2019

1.3 Material, metod och avgränsning

En av få böcker skrivna om Elsa Andersson är Jacques Werups skönlitterära bok ”Den ofullbordade himlen”. Tyvärr förhåller den sig inte till Elsa Anderssons liv som hon levde det utan förvränger det. Jacques Werups bok blev sedermera även filmatiserad och likt boken är det mer en skildring som är mer fiktion än det verkliga liv som Elsa levde. Jag har inte heller hittat några uppsatser skrivna med fokus på Elsa Andersson och hennes gärningar. I stället är det med hjälp av tidningsurklipp, brev och släktens bevarade material som jag placerar in Elsa Anderssons liv i en historisk kontext. Källor och tryckt material, som tidningsartiklar, tidningsnotiser, brev och bevarat släktmaterial, utgör uppsatsens källmaterial. Det finns dock små skrifter från hembygdsföreningsaktiva, som bygger på det som skrivits tidigare i tidningsartiklar.

Att nyansera, förstå och förklara det förflutna kräver ibland att mikrohistoria nyanserar bilden av det förflutna och fungerar som ett komplement till den generella historiebeskrivningen. Fördelen med att studera en enskild människa eller händelse är att de oftast varit osynliga i den stora historieskrivningen och därför kan ge nya värdefulla ledtrådar om samhället omkring. Forskningsfältet mikrohistoria uppkom som en reaktion mot kvantitativ socialhistorisk inriktad forskning och de stora generaliserande berättelserna om bland annat moderniteten och naturvetenskapens framsteg.¹³

Materialet har avgränsats till det som handlar om Elsa Andersson även om det förekommer andra människor också. Metoden är att utifrån det teoretiska perspektivet mikrohistoriska studier använda flera typer av källor, såsom dagböcker, brev, bilder och föremål. Elsa Andersson och andra individer ses som aktörer med egen vilja och drömmar i stället för som offer för strukturer eller som representanter för en eller flera grupper.¹⁴

För att kunna förklara de stora skeendena i Elsa Anderssons liv har jag studerat och granskat det material som finns bevarat om henne och hennes systems ur dödsboet. Bevarade tidningsartiklar och texter från hennes tid har lästs och analyserats. Det finns ytterst litet skrivet om Elsa Andersson innan hennes död.

Mina metoder är kvalitativa. För att tolka och förstå texter med validitet och reliabilitet är det viktigt, så gott det går, undvika missvisande resultat. Mina kunskaper, upplevelser och uppfattningar påverkar tolkningen och förståelsen av texter. Just medvetenheten om förförståelse är viktigt när en text ska tolkas. Lika viktigt i tolkningsprocessen är att ta fasta på textens betydelse i dåtid. För att ha en trovärdig textanalys av de artiklar som

¹³ <https://www.tidningencurie.se/nyheter/mikrohistoria-nyanserar-bilden-av-det-forflutna>

¹⁴ Inna Sevelius, ”Tidskriften Curie”, 26 april, 2018

granskas, för att delge resultat med validitet och reliabilitet, används tillvägagångssätt och analyseringsstrategier som framgår i Göran Bergströms och Kristina Boréus metodbok *Textens mening och makt*. En av dessa strategier är att skapa ett *kodschema*, där det är vad texten handlar om, inte dess språkliga form, som är det viktiga. Löpande anteckningar har sedan kodschematiserats efter ord och begrepp.¹⁵

Själva undersökningen är fokuserad till tidningsartiklar om Elsa Andersson av främst rikstäckande dagstidningar samt att efterlämnade foton och texter av Elsa Andersson själv. Vad gäller källkritik kommer den att synas i undersökningen. Materialet har noga samlats in för att inte gå miste om någon eventuell notis eller liknande som kan utgöra en avgörande skillnad.

Muntlig historia skapas både av den som intervjuar och den som intervjuas. I mitt fall finns det ytterligare en faktor, informanterna förmedlar vad de har fått höra. De är alltså andrahandsinformanter. Tillvägagångssättet har varit att informanterna har fått tala fritt ur sitt minne och jag som intervjuare har fungerat som neutral observatör. Materialet har sedan använts som komplement till övriga källor. På så sätt fyller de muntliga källorna ut de tomma raderna där det saknas källor eller förstärker det som redan finns dokumenterat.¹⁶

Jag har vid två olika tillfällen djupintervjuat Bertil Andersson vid Ljungbyheds Militärhistoriska museum och Peter Andersson vid Strövelstorps byalag. Jag har fått ta del av ett stort material bestående av fotografier och tidningsklipp som finns bevarat hos dem. Till hjälp för utformandet av intervjuunderlaget använde jag Annika Lantz bok intervjumethodik. Metoden som benämns *öppen riktad intervju* användes. Det betyder att den intervjuade får möjlighet att ge sin bild av verkligheten och på så sätt berättar om det denne anser viktigt inom det ämne intervjun berör. Det är den "öppna" delen i metoden. Den "riktade" delen faller på mig som intervjuare. Med hjälp av frågor styr jag intervjun mot den frågeställning jag har utan att värdera det den intervjuade berättar. Som intervjuare är det viktigt att ha fokus på uppgiften, i det här fallet min frågeställning, och lämna känslor utanför, allt för att resultatet ska bli så trovärdigt som möjligt. Eftersom informanterna försett mig med källmaterial som fotografier, brev och liknande har jag varit tvungen att använda flera olika teoretiska perspektiv. I mitt yrke är jag van vid att intervjuar och föra anteckningar så valet av metod blev enkelt vid intervjuerna. För att vara på den säkra sidan har informanterna fått läsa sina svar i rätt kontext för att bekräfta att jag förstått och uppfattat allt korrekt.¹⁷

Peter Andersson var med och grundade byalaget för 25 år sedan. Han har varit ledande i arbetet med att bevara material efter Elsa Andersson. Peter var även vän med både Stina, Elsas syster och hennes far Edvard. Med hjälp av tidningsurklipp, brev och

¹⁵ Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.). *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur, 2012, 31-32.

¹⁶ Martin Dackling, Sari Nauman (red), "Teori i historisk praktik", 2022 s.256

¹⁷ Annika Lantz, *Intervjumethodik*, Lund, 2007

släktens bevarade material placerar jag in Elsa Andersson liv i en historisk kontext. Källor och tryckt material som tidningsartiklar, tidningsnotiser, brev och bevarat släktmaterial utgör uppsatsens källmaterial. Ytterligare material i form av foton och tidningsartiklar har tillgängliggjorts av Bertil Larsson vid Ljungbyheds Militärhistoriska museum.

Går det att använda andrahandsintervjuer? Med andrahandsintervjuer avses intervjuer som behandlar vad andra människor sagt och som sedan återberättas. Både Bertil Larsson och Peter Andersson har varit viktiga vid andrahandsinformeranter när de intervjuats om vad de vet och fått höra. Enligt Dackling och Nauman går det bra att använda den typen av information under förutsättning att jag som lyssnare inte kan ta det som sägs för vedertagen sanning utan att informationen behöver ifrågasättas.¹⁸ Som historiker går det bra att använda sig av muntliga källor, åtminstone som komplement till andra källor.¹⁹ Intervjuerna har gjorts genom samtal och med penna och papper.

Slutligen har jag använt bildanalys av foton och andra bilder som finns bevarade. En bildanalys är som att lösa en gåta eller som att lägga pussel - att känna efter och studera och tolka tecken för att nå förståelse. Om flera personer tittar på samma bild kommer de ha sett olika saker. Samma bild är olika för vem som ser bilden, beroende på att man tolkar, värderar och har olika utgångspunkter.

Av tidigare studier har jag fått lära mig att det är en fördel att kunna använda bilder som källmaterial, men också att kunna visualisera sina forskningsresultat. Begrepp som jag använder när jag analyserar en bild är denotation och konnotation. Med begreppet denotation avses det som syns och kan beskrivas, bildens neutrala betydelse som det går att vara överens om vad bilden föreställer. Begreppet konnotation handlar om bildens bibetydelse, dess kulturella association, hur avkodningen eller tolkningen sker utifrån erfarenheter och värderingar. Genom att ta reda på så mycket jag kan om personerna på bilderna, tidpunkten och omgivningen har jag kunnat avkoda foton utifrån min konnotation.

Kan jag som man skriva om en kvinna, en kvinna som levde och verkade i ett patriarkaliskt samhälle där män och kvinnor hade olika möjligheter? För att förstå Elsa Andersson har jag varit tvungen att ta hänsyn till tid, rum och sammanhang. Samtidigt är min påverkan tidsbunden, min tolkning av historiskt material utgår ifrån vår samtid och våra värderingar. Min mikrohistoriska ansats ger liv åt både den stora historien som individen på mikronivå som inte sällan lever sitt liv utanför den stora bilden, samtidigt som individer utgör väven i vävstolen när historien skapas. Knut Kjeldstadli menar att

¹⁸ Martin Dackling, Sari Nauman (red), ”Teori i historisk praktik”, 2022 s.267

¹⁹ Martin Dackling, Sari Nauman (red), ”Teori i historisk praktik”, 2022 s.256

en förutsättning för att få fördjupad information ur historien kräver analys av bilder ihop med skriftligt källmaterial och att historiker behärskar alla källtyper.²⁰

I allt material som jag har läst igenom framkommer det inte något negativt om Elsa Anderssons liv och leverne, vilket i sig kan ses som en nackdel för nyanseringens skull. Det finns alltid en förskönande aspekt när släktingar och vänner berättar om en person, saker som skaver nämns inte utan det blir en förskönad bild av personen som ges. Det har jag tagit i beaktande. Att skriva om Elsa Anderssons liv utan att titta på de sociala och kulturella aspekterna under hennes tid går inte att undvika. För att förstå det samhällsklimat som rådde under den tid Elsa Andersson var verksam har en historisk anknytning varit viktig. Hon var en kvinna som fick stor uppmärksamhet efter sin död och som fick kämpa sig fram i en mansdominerad värld.

Uppsatsen har en struktur som har för avsikt att först ge en beskrivning av Elsa Anderssons liv för att sedan varva analyser med deskriptiv text med efterföljande analyser.

Uppsatsen handlar om Elsa Andersson men för att belysa och förstå vad det innebar att vara kvinna i en mansdominerad miljö använder jag andra samtida kvinnor, som Ruth Bergman, aviatriसेlev i Ljungbyhed före Elsa Andersson, samt Anna Q Nilsson från Hasslarp för jämförelse. Min metod att använda andra samtida kvinnor är dessutom avgränsat geografiskt. Vidare är avsnitten avgränsat till Elsa Andersson.

²⁰ Knut Kjeldstadli, "Det förflutna är inte vad det en gång var", Lund, 1998

2. Analys av Elsa Anderssons liv

Avsnittet nedan innehåller mina analyser och tolkningar. Att försöka förstå samtiden och sätta sig in i andra människors liv och tankar är en grannlaga uppgift. Vilka värderande ord använder journalisterna när de skriver och vad står skrivet mellan raderna och ännu värre, vad är det som är utelämnat?

Fast precis som Götlind och Kåks skriver: *”Att bege sig ner till det förflutnas mikronivå ger möjlighet att ge liv åt men också pröva den generella historiens giltighet.”*²¹ Vidare gäller det att ha med sig att *”bilder, både av människor, byggnader och platser, är också viktiga om än ofta förbisedda ledtrådar i mikrohistoria.”*²²

För att illustrera och ge liv åt samt förstärka mina analyser har fotografier och annat källmaterial redovisats som bilder, eftersom de utgör källmaterial av historiskt värde. Fotografierna och bilderna ger en känsla för samtiden och vardagen.²³

Genom min studie har jag sökt att svara på mina inledande frågor som här igen tas upp i sin helhet för att ge en överskådlig vy. Mina två frågor löd:

- Vad kan Elsa Anderssons livsöde säga om hennes samtids syn på manligt-kvinnligt och speciellt åsikter om kvinnor som bröt sig in på manliga domäner.
- Vilken betydelse hade Elsa Anderssons kön för hennes karriär som aviatris?

Arbetet har gjorts med mikrohistoria som historievetenskapligt perspektiv, där utgångspunkten är en enskild individ. För att förstärka bilden har Anna Q Nilsson från grannbyn omnämnts för att genom ett mikrohistoriskt perspektiv visa att trots att de var kvinnor ska de ses som självständiga aktörer.²⁴

²¹ Anna Götlind, Helena Kåks, 2004: ”Mikrohistoria: en introduktion för uppsatsskrivande studenter”, Lund: Studentlitteratur s.21–22

²² Anna Götlind & Rolf Lind, 2019, ”Spår av ett liv”, Stockholm, Italgraf Media

²³ Ibid

²⁴ Anna Götlind, Helena Kåks, ”Mikrohistoria: en introduktion för uppsatsskrivande studenter”, 2014

2.1 Elsa Andersson – de tidiga åren

Elsa Teresia Andersson föddes 27 april 1897 på Petersgård som numera kallas Sandåkra gård. Gården hörde till de större och arrenderades av Vegeholms gods. Gården ligger inte långt från rondellen vid Erikslund, Ängelholm. Hennes far hette Edvard Andersson och hennes mor, som hette Alma, dog när Elsa bara var sex år gammal. Elsa var äldst av sex syskon. Av de sex syskonen dog tre väldigt tidigt. Lillasyster Stina och Elsa höll av varandra och Stina höll minnet levande av Elsa under hela sitt liv och sparade Elsas tillhörigheter. Stina berättade hur Elsa som liten var med och spelade fotboll med pojkarna utan att för den sakens skull vara en ”pågatös” utan tvärtom en väldigt söt flicka. Och när de klättrade i träd så var det Elsa som klättrade högst.²⁵

Som äldst av sina syskon fick Elsa tidigt hjälpa sin far Edvard med arbetet på gården. Elsa hade ett intresse för nya maskiner och redskap. Hon lärde sig även att köra bil, i en tid där det knappt fanns några bilar på vägarna, och fick körkort 1919. Det fanns dock motorcyklar på gården och Elsa körde motorcykel tidigt. Hennes far Edvard var förutom lantbrukare även nämndeman och förtroendeman. Han var också auktionsförrättare. Han hade jakt som intresse, hade hund. Pappans intresse för jakt gjorde att Elsa på sin fritid var engagerad medlem i den mansdominerade skytterörelsen. Bland annat tävlade Elsa med gott resultat i skytte vid en tävling i Köpenhamn. I skolan, på fritiden och senare i livet tog sig Elsa in i mansvärlden som inte var vanligt på den tiden.²⁶

Peter Andersson berättar ”Att känna Elsa, det är det ingen som gör. Men det sägs att hon var duktig på att teckna och måla. Hennes syster har även sagt att Elsa var egensinnig och alltid strävade uppåt.”

2.2 Från det lokala ut i världen

Under en tidsepok där jordbruket sysselsatte merparten av människorna på landsbygden och bilar var sällsynta väljer människor att emigrera till Amerika där det fanns arbetstillfällen och jordbruksmark att bruka och äga. Några stenkast från Petersgård där Elsa växte upp och arbetade lämnade Anna Q Nilsson betfälten och blev Hollywoods första svenska megastjärna. Två kvinnor som spränger glastaket på två olika vis. Anna Q Nilsson växer upp i Ystad där hennes pappa Per Nilsson är poliskonstapel innan han får jobb på Sockerbruket i Hasslarp och familjen flyttar hit. 1905 reser hon med enkel

²⁵ Intervju 240416 med Peter Andersson, vid Strövelstorps byalag, som refererade till Elsas syster Stina

²⁶ Intervju 240211 med Bertil Larsson, vid Ljungbyheds Militärhistoriska Museum

biljett från Helsingborgs hamn för att tjänstgöra som hushållerska hos en familj i New York. När hon kliver av båten i New York får hon snart jobb, först som modell och sedermera som filmstjärna och utses både som Amerikas vackraste kvinna och senare i livet, ”Hollywoods populäraste kvinna. Men det är för sin våghalsighet som hon blir känd bland regissörer och motspelare eftersom hon gör alla sina stunts själv.²⁷

Elsa Andersson var faktiskt inte den första kvinnan som skrevs in och påbörjade sin utbildning vid Thulins flygskola i Ljungbyhed utan Ruth Bergman från Tyringe fanns på Thulins flygskola i Ljungbyhed redan 1917 men fullföljde inte utbildningen av ekonomiska och personliga skäl. Ruth var med om två flygplanshaverier och alla reparationer fick du som pilot bekosta själv, vilket var dyrt. Ett av de personliga skälen var att hennes goda vän Hans von Blixen-Finecke, dåvarande chefen på Thulins flygskola, omkom när han och en kollega provflög ett flygplan som fattade eld och de båda dog i lågorna. Det andra personliga skälet var att Ruth gifte sig med arméofficeren Elis Kjersén vid Ljungbyhed som var icke-flygande.

I en tidningsintervju svarade Ruth Bergman att hon studerade till aviatrix för nöjes skull och att det var för dyrt att ha en egen maskin och att framtidsutsikterna att få jobb var små som kvinna.²⁸

Precis som Elsa Andersson hade Ruth Bergman, dotter till fabrikör August Bergman som hade startat Skandinaviska Verktygsfabriken, SVA, i Tyringe, ekonomiska förutsättningar att börja vid Thulins flygskola i Ljungbyhed och liksom Elsa körde Ruth motorcykel. Att flyga flygplan var något som endast välbärgade och adliga stod för.²⁹

Elsa Andersson växer upp i ett hem där hennes mor dör tidigt och även två av hennes småsyskon. Elsa är äldsta barnet och den som hjälper sin pappa med arbetet på gården. Petersgård är en av de större arrendegårdarna under Vegeholms gods så till skillnad från exempelvis Anna Q Nilsson behövde hon aldrig arbeta på fälten utan de hade maskiner till det mesta av jordbruksarbetet. Där Anna Q Nilsson lämnar skolan med enbart stora A i betyg lämnar Elsa Andersson skolan med främst mycket väl godkänd som omdöme. Två kvinnor som har varit studiemotiverade till den grad att de fick bra betyg i skolan samtidigt som de var äventyrslystna och orädda. Det var allmänt accepterat att kvinnor gick i skolan och deltog i arbetslivet. Arbetslivet i början av seklet, inte minst för kvinnor, var hårt och fullt av faror. Både Elsa och Anna växte upp och trotsade farorna i vardagen. Deras uppväxt och kynne gjorde att de besatt ett mod som andra saknade.

²⁷ Per Sjöberg ”Anna Q Nilsson – Svenskan som erövrade världen” (Eget förlag) 2007

²⁸ Stig Kernell, Hopp i nöd & lust. Fallskärmens historia, Flyghistorisk revy. 1997, s.25

²⁹ Tidskriften ”Aviatören” nr 94-95, november 2014, s.17-18

Urbaniseringen till följd av industrialiseringen som började under 1800-talet utvecklade Sverige från ett jordbrukarsamhälle till en industrination. I takt med att jordbruket rationaliserades blev allt fler utan jord och många flyttade till städerna för att arbeta i de framväxande industrierna, eller sökte sig till Amerika. På skånska landsbygden fanns fortfarande arbete inom lantbruket så mycket av det som hände i Sverige berörde inte det dagliga arbetet. Tidningarna skrev om nyheter och vad som hände i landet. I början av 1900-talet blev det förbjudet för kvinnor att arbeta nattetid eller ihop med män. Debatten om kvinnlig rösträtt diskuterades och alla yrkesarbetande kvinnorna ledde till att de gamla könsmodellerna ifrågasattes. Kvinnofrågan blev ett hett diskussionsämne inom litteraturen, politiken och filosofin. I dagstidningarna är kvinnofrågan aktuell. Elsa Andersson personifierar den här tiden mer än någon annan. Kvinnor började få mer valmöjligheter i arbetslivet men strukturerna i samhället gjorde att det var skillnad på teori och praktik. Det svenska samhället var dock ett mer pragmatiskt än dogmatiskt. Det fanns ett kvinnoöverskott i landet, som bland annat berodde på emigrationen till Amerika. Fler män än kvinnor lämnade Sverige för att söka lyckan. Det öppnade möjligheter för kvinnor på arbetsmarknaden.³⁰

Kampen för den kvinnliga rösträtten kom upp på dagordningen redan på slutet av 1800-talet i Sverige och sedan i början av 1900-talet igen. Rösträttsfrågan för kvinnor hade framlagts som motion i riksdagen redan år 1884 men röstades ned med rösterna 53 mot 44.

Inte förrän 2 april 1912 la den svenska regeringen fram ett lagförslag om kvinnlig rösträtt genom en proposition i riksdagen. Men den 18 maj röstades förslaget ned av Första Kammaren med 86 röster mot 58. I Andra Kammaren antogs däremot förslaget med 140 röster mot 66. Efter första världskriget ändrades opinionen och 1921 får kvinnor medborgerliga rättigheter såsom rösträtt.³¹

Familjen Andersson drabbades av flera tragedier. Elsas lillebror Nils Valdemar avled bara tre dagar gammal och hennes lillasyster Thyra Linnea blev bara två år. Elsas mamma, Alma Svensson dog i barnsäng 1903 när yngsta system Stina föddes. Att dö i barnsäng var vanligt i början av 1900-talet. Kvinnor födde hemma och utan den kunskap och hygien som finns idag. Begreppet förlossningsvård fanns inte.³²

Elsa går i skolan och får bra betyg i de flesta ämnen. Det visar sig att hon har fallenhet för att teckna och måla. När hennes klasskamrater blickar mot den bördiga myllan

³⁰ <https://fof.se/artikel/2015/6/nu-ar-mannen-fler-an-kvinnorna/>

³¹ <https://riksarkivet.se/kvinnans-rostratt>

³² <https://www.vardvaskan.se/blogg/vardvaskans-backspegel-forlossningsvarden-och-barnmorskeyrkets-historia>

blickar Elsa mot himlen. Det har sagts att Elsa fascinerades av fåglarnas flykt och att hon drömde om att flyga i väg. Intresset för maskiner väcktes av gårdens nya jordbruksmaskiner. Elsas far, uppmuntrar dotterns intresse för maskiner och teknik. Petersgård har de senaste maskinerna, en av Europas modernaste gårdar sett till maskinpark. Det vi vet är att Edvard tar med Elsa på flyguppvisning i Åstorp 1913 där Sveriges flygpionjär Enoch Thulin, ägare till Thulins aeroplanfabrik i Landskrona, flög träflygplan. Senare samma år åker familjen till Ljungbyhed för att ånyo se Thulin flyga under en uppvisning. Vid dessa tillfällen användes små skrangliga maskiner, träkonstruktioner uppstegade med pianotråd och med vingarnas bärytor av segelduk. Hjulen på flygplanen kom från cykelhandlaren i Ljungbyhed som specialiserade sig på att laga cykeldäck till flygplan. Flygplanen och att den riskfyllda flygsporten fångade Elsas intresse.³³

2.3 Livet vid Thulins flygskola

Vi vet väldigt lite om tiden från att Elsa Andersson 1913 besökte Thulins flyguppvisningar tills den 3 juli 1919 då hon antogs som flygelev till Enoch Thulins flygskola i Ljungbyhed. Det vi kan anta är att närheten till Ljungbyhed, där det pågick flygningar nästan dagligen under 1910-talet, gjorde att Elsa torde ha sett flygplan med jämna mellanrum.

När Elsa Andersson fyllt 18 år övertalade hon sin far Edvard att hon skulle få lära sig flyga. Hennes far hade uppmuntrat henne att ta körkort och köra bil och han uppskattade hennes intresse för maskiner men han var inte lika välvilligt inställd till att Elsa ville lära sig flyga.

Efter viss övertalning sökte Elsa Andersson till Enoch Thulins flygskola på Ljungbyhed och togs in som skolans 101:e och sista elev. Elsa var den andra kvinnan på skolan, men den första, Ruth Bergman, fullföljde aldrig utbildningen. Elsa avlade sitt flygarprov den 30 juni som första svenska kvinna och tilldelades aviatördiplom nummer 203.³⁴

När Elsa Andersson den 3 juli 1919 antogs som flygelev till Enoch Thulins flygskola i Ljungbyhed flyttade hon in hos Emma Johansson, som tidigare tjänstgjort hos familjen Andersson på Petersgård, och numera var gift med Jonas Johansson och hade flyttat till villa Ljunghäll på Bankgatan i Ljungbyhed. Det finns en oljemålning av huset som Elsa målade och som hon skänkte till familjen.³⁵ Elsas tid i Ljungbyhed gav utrymme till

³³ Ibid

³⁴ Intervju med Bertil Larsson, Ljungbyheds Militärhistoriska Museum 240211 och Peter Andersson, Strövelstorps byalag 240416

³⁵ Bilaga 4

sociala sammankomster och att röra sig i samhället. Bertil Larsson vid Ljungbyheds Militärhistoriska Museum berättar om människor som mindes henne och alla hade goda saker att säga om henne.

Det sägs att Elsas pappa Edvard besökte Ljungbyhed och flottiljen regelbundet. Det finns mycket som talar för att Elsa också var med på de besöken och lärde känna människorna där. Flygutbildningen som normalt kostade 6 000 kronor fick Elsa Andersson endast betala 2 000 kronor för. Enligt Bertil berodde det på att hennes far var personlig vän med Löjtnant Elis Nordqvist som var chef för flygskolan, och därför slapp betala ytterligare avgifter.³⁶

Det finns en oljemålning bevarad som Elsa Andersson målat daterad 1912 vilket berättar att hon målade på sin fritid.³⁷ Flygeleverna vid Enoch Thulins flygskola och inom flyget var nästan uteslutande av adlig börd. Det var dyrt att antas till flygutbildning och ännu dyrare att flyga eftersom när något gick sönder på flygplanet så var det du eller din familj som var ersättningskyldiga. Haverier och olyckor var vanligt förekommande, även dödliga sådana. Enoch Thulins flygskola drabbades av ekonomiska svårigheter efter att Enoch Thulin omkom i ett haveri under en provflygning med ett Thulin K monoplan den 14 maj 1919. Efterfrågan på flygplanstillverkning upphörde nästan helt efter första världskrigets slut och den 23 augusti 1920 sattes AB Thulinverken i konkurs och flygskolan upphörde därmed.³⁸

2.4 Fotoanalys

Stora delar av källmaterialet består av fotografier som Elsa Andersson eller hennes lillasyster Stina haft och bevarat. Fotografier räknas som viktiga historiska källmaterial. TV-programmet ”Svart på vitt” med historikern Hans Villius och journalisten Olle Häger visade hur ett gammalt svartvitt fotografi får liv genom att det berättas detaljer och det ges en bild av vardagliga förhållanden och i vilket sammanhang bilden var taget. Är personerna på bilden anonyma och det varken går att placera tidsmässigt eller rumsligt blir bilderna meningslösa.³⁹

³⁶ Intervju med Bertil Larsson, Ljungbyheds Militärhistoriska Museum 240211

³⁷ Bilaga 4

³⁸ <https://www.hd.se/2019-05-14/maktlosa-vittnen-sag-enoch-thulin-storta-mot-doden/>

³⁹ Ibid

Fotografier och andra bilder visar detaljer som kläder, omgivning och andra detaljer eller förhållanden mellan människor och i deras liv som skriftligt källmaterial står sig slätt mot.⁴⁰

När vi tittar på foton där Elsa Andersson är motivet så kan vi tolka hennes kroppsspråk, icke-verbala språk, som reserverat och hon står gärna med händerna i fickan.⁴¹ Att placera händerna i fickan utan att tummen sticker ut signalerar osäkerhet, blygsel, avvaktande och att man inte är intresserad.⁴² Det finns fotografier både på henne i aviatrisuniform och i civila kläder där hon är klädd kvinnligt. Oavsett vilka kläder och i vilken situation är det en Elsa som inte visar känslor framför kameran. Fotografierna som finns att tillgå tillhör hennes och hennes systers dödsbo men finns bevarat hos dels Strövelstorps byalag, dels hos Ljungbyheds Militärhistoriska Museum.

2.5 Elsa som skribent

Elsa skrev en artikel i tidningen Flygning (augusti 1920) som inleddes med ingressen: ***”Vår första kvinnliga flygare skildrar sina intryck: Flygning, vilken härlig sport – inte alls så svår eller farlig som man vanligen föreställer sig”***

”Var och en som varit nog lycklig att få följa med på en tur upp bland molnen, vet hur härlig och uppfriskande en sådan färd i själva verket är, och de som ännu inte haft tillfälle därtill äro, enligt min mening, att beklaga.

Själv har jag alltid varit livligt intresserad av flygning. Att få flyga har varit min högsta önskan ända sedan jag, på en utställning i Åstorp år 1913, fick se doktor E. Thulin giva en flyguppvisning.

Den gången kunde jag dock ej få följa med som passagerare när maskin blott var ensitsig och således ej avsedd för passagerareflygning och om man nu jämför den lilla Nordstjärnan med en av de stora moderna flygmaskinerna tycker man att det är underligt att den kunde flygas alls. Först i fjol voro alla svårigheter övervunna, och jag fick lov att resa till Thulins flygskola, för att lära mig konsten.

Att börja med var det en del härliga turer på dubbelkommando, sen var det att själv försöka, till en början att rulla raklinjer på marken, vilket, efter ett par kroklinjer, också lyckades. Sanningen att säga var det inte alls så svårt som jag föreställt mig, men, tänkte jag, det blir nog svårare när man skall börja flyga.

⁴⁰ Anna Götlind, ”Historisk tidskrift 1337:3”, 2017

⁴¹ Annasara Hammar, Linn Holmberg, ”Varför mikrohistoria - Om teckentydningens dragningskraft och historievetenskaplig transparens”, 2017

⁴² <https://centerforbodylanguage.com>

Äntligen en vacker dag fick jag lov att lyfta, flyga, på egen hand. Efter att ha lämnat marken var min första tanke: ”Å, så enkelt”, och jag lyckades verkligen att klara landningarna de tre första gångerna, men vid fjärde försöket hade jag mitt första och hittills enda missöde enär maskinen vid landningen sjönk igenom ett par meter, varvid propeller och landningsstället något splittrades.

Av skadan blir man vis, säger ordspråket, och jag lyckades under min utbildningstid slippa undan med detta, ganska lindriga haveri. Under vintern stängdes skolan och först fram på våren fingo vi åter fortsätta med vår flygutbildning men på grund av den regniga och stormiga väderleken blev det efterlängtade certifikatet verklighet först nu i sommar.

Ju längre man kom i flygning ju mera intressant och trevligt blev det och flygning är inte alls så svårt eller farligt, som man vanligen föreställer sig innan man försökt.

Under min utbildningstid hade jag nöjet få medfölja som passagerare, i en direktör Ranft tillhörig maskin, från

Ljungbyhed till Göteborg och då hela färden företogs på en höjd av tretusen meter hade vi den härligaste utsikt man gärna kan önska sig över södra Sverge och ett gott stycke av Danmark dessutom.

Efter en sådan långtur vet man att fullt uppskatta flygmaskinen som kommunikationsmedel, isynnerhet om man nyss företagit en längre järnvägsresa med de nuvarande dåliga tågförbindelserna.

Och det är att hoppas att det allmänna misstroendet mot flygmaskinen skall ge vika, samt att den, i en icke allt för avlägsen framtid, skall få en ännu större och allmännare utbredning och användning än vad hittills varit fallet.”

undertecknat Elsa Andersson.⁴³

Det är en glad Elsa Andersson som skriver. Intresset för maskiner och utveckling har hon med sig från sitt föräldrahem. Framtidstron är stark hos Elsa och när hon jämför att färdas med flygplan mot att åka tåg är valet enkelt. Till skillnad från bilden av Elsa Andersson privat som tyst och utan att dela med sig av känslor är texten av henne full av positiva ord och värderingar.

Det finns även en reseskildring författad av Svenska Telegrambyrån av flygfärden mellan Ljungbyhed och Göteborg som satte höjdrekor. Av de olika passagerarna är Elsa Andersson den som beskrivs mest ingående och benämns ”*som framdeles kommer att bli Sveriges första kvinnliga pilot, fröken Andersson. Det är en egendomlig kvinna,*

⁴³ Artikel ur tidningen ”Flygning” augusti 1920, bilaga 6

*tyst, säflig och – ja, hon måtte icke ha några nerver. Mången man skulle afundas henne hennes betvingande lugn.”*⁴⁴

Författaren är också förundrad över att Elsa kan sitta och läsa en roman helt obehindrad 3000 meter upp i luften. Även vid turbulens på grund av luftgropar sitter Elsa lugnt kvar och läser helt oberörd. När planet sjunker ned till 2000 meter och sedan lyfter upp till 3000 meter fortsätter Elsa att läsa. Svenska Telegrams utsände är förbluffad över Elsas sinne och hur hon är totalt obrydd.⁴⁵

Familjen Johansson som Elsa bodde hos i Ljungbyhed hade en restaurang och konditori i byn där Elsa jobbade som ersättning för sitt boende. Efter Elsa fick sitt aviatörsdiplom, det vill säga flygcertifikat, den 30 juni 1920 och blev Sveriges första kvinnliga flygare (aviatrix), var hon tvungen att flytta hem till Petersgård igen. Det skulle visa sig vara svårt att som första kvinna hitta ett arbete inom flyget. Men hon fick statusen att hon var den första kvinna i Sverige som tagit flygcertifikat. Men det räckte inte. ”Den käcka skånskan”, som hon kallades, ratades av arbetsgivarna som i stället anställde män. Den samtida inställningen var att kvinnor inte skulle ta jobb från män. Drömmen om att kunna försörja sig som flygare var nästan omöjligt som kvinna.⁴⁶ Det går inte att bortse ifrån krigsslutet som innebar att utlandets efterfrågan på svenska produkter försvann med en förödande deflation och ekonomisk kris som följd. Efterfrågan på aviatörer var låg, det var inte enbart könsdiskriminering som gjorde det svårt för Elsa att få jobb som flygare.

2.6 Analys av Elsa Anderssons brev

I ett brev daterat 3 juli 1919 skriver Elsa hem till sin syster Stina för att berätta att hon kommit fram till Ljungbyhed och det behövs ordna upp praktiska saker. Ansvarig för flygutbildningen efter Enoch Thulins död, Löjtnant Elis Nordqvist, benämns som ”chefen” i Elsas brev vilket tyder på att familjen var bekant med honom. Enligt Bertil Larsson umgicks Elsas far med bland annat Löjtnant Elis Nordqvist och flera andra på flottiljen privat. De sägs ha spelat kort och druckit ihop. Det kan förklara varför Elsa inte betalar full avgift när hon utbildar sig till aviatrix i Ljungbyhed.⁴⁷

⁴⁴ Bilaga 9

⁴⁵ Ibid

⁴⁶ Intervju med Peter Andersson, Strövelstorps byalag 240416, bilaga 28

⁴⁷ Bilaga 17

Det är ransoneringstider och av brevet framgår det att Elsa glömt både sitt brödkort och sitt sockerkort. Tonen i brevet är familjär och handlar om praktiska ting, den enda känslouttrycket är avslutningen, ”många kära hälsningar till alla därhemma”.

I ett senare brev daterat 2 oktober skriver Elsa till sin syster Stina, ”*Kära lilla rara Stina*” och hon oroar sig över sin bror Sture. Det går att läsa mellan raderna att de inte är helt överens i familjen. Likt i andra familjer finns det olika viljor och åsikter. Vad familjedramat egentligen handlar om framgår inte och är inte heller möjligt att läsa mellan raderna. Det vi kan förstå är att det berör hennes bror Sture (som senare emigrerar till Amerika).

Av brevet till Stina framgår det även att Karin varit och besökt henne och att Elsa körde motorcykel ihop med henne och att hon råkade ut för en olycka som gjorde att Elsa fick gå hem.⁴⁸

Elsa är äldst av syskonen och den som står sin far närmast. Under sin uppväxt har Elsa fått hjälpa till hemma på gården och Edvard hennes far närde ett hopp om att Elsa skulle gifta sig med en bonde och ta över driften av gården. Det finns flera brev bevarade från Elsa till Stina men det framstår som sannolikt att det också saknas brev. Nyfikenheten varför Stina bevarat vissa brev men inte andra är stor men vi kan inte få något svar. Likaså undrar man varför Elsa skriver brev till Stina och ber henne hälsa far, vilket implicerar att Elsa inte tycks ha skrivit brev till sin far trots att de stod varandra närmast.

2.7 Elsa som fallskärmshoppare

När Elsa insåg att dörren till arbete som aviatrix var stängd ville hon i stället utbilda sig till fallskärmshoppare för att kunna försörja sig. I Sverige fanns det på den tiden endast en expert på området, Raoul Thörnblad, och han vägrade att ta emot kvinnliga elever. Att hoppa fallskärm inför publik hade blivit en populär sport på 1920-talet. Elsa var van vid motgångar och hinder på grund av att hon var kvinna så hon sökte och kom i stället in på Otto Heineckes fallskärmshopparskola i Berlin. I utbildningen ingick förutom teori två fallskärmshopp. Två hopp från en flygplansvinge på marken samt instruktioner i ett häfte om hur man gjorde, så såg hennes utbildning ut i Berlin 1921.⁴⁹

⁴⁸ Bilaga 2

⁴⁹ Intervju med Bertil Larsson, Ljungbyheds Militärhistoriska Museum 240211

Efter första världskriget var det förbjudet för utlänningar att hoppa fallskärm i Tyskland. Det hon främst fick lära sig, vilket även var det viktigaste, var att lära sig packa fallskärmen på ett säkert sätt.⁵⁰

Knappt hemkommen från Tyskland fick Elsa göra sitt första riktiga fallskärmshopp på 700 meters höjd vid det militära övningsfältet Näsby utanför Kristianstad, inför flera tusen åskådare. Hoppet gick bra, och hon landade i vasskanten av Araslövssjön, något våt men helt oskadd. Ryktet spreds snabbt om Elsa Anderssons mod och skönhet. Tidningarna skrev spaltmeter om den dödsföraktande aviatriken, och i synnerhet unga män vallfärdade till hennes luftshower. Nästkommande söndag var det flygdag i Helsingborg, på Berga övningsfält. Tusentals människor fanns i publiken. Inför hoppet träffade hon en svensk flygare med lång erfarenhet, och en tysk som varit stridsflygare under kriget. Det blev diskussion om fallskärmen som hon använde, vilken de lite nedsättande kallade "Heineckes säck". Tysken förklarade att han inte skulle hoppa med den om han så fick en miljon, svensken kunde tänka sig använda den endast vid verklig dödsfara.

"Om jag som tycker att det är ingenting alls", sa Elsa. En stund senare sa hon dock: "Om jag kommer ner fortare än jag bör, skicka då min koffert hem till farsgubben". Hennes hopp på Berga övningsfält i Helsingborg blev bejublat men för Elsa resulterade hoppet i en vrickad fot som krävde vila.⁵¹

När foten fått vila lämnade Elsa Skåne. Som uppvisningsflygare och fallskärmshoppare knöts Elsa nu till det nybildade Örebro flygkompani. Äntligen fick hon ett jobb som motsvarade hennes utbildningar och lön för mödan. Elsa var en uppskattad kamrat i flygkretsar för sitt *"käck och hurtiga väsen och för den energi som hon lagt ner på utbildningen."*⁵²

⁵⁰ Ibid

⁵¹ Bilaga 31

⁵² Johan Brinck, Bengt Irhammar och Ove Torgny (red.), May-Stina Åkesson, 1996, "Ängelholm. En hembygdsbok"

2.8 Elsas dödshopp

Sitt tredje och det som skulle bli hennes sista hopp skedde när Örebro flygkompani, söndagen den 22 januari 1922, anordnade en flygdag utanför Askersund. Elsa och Örebro flygkompani var bokade på en landsortsturné där hon först skulle hoppa fallskärm vid en stor flygfest i Stockholm den 29 januari.⁵³

Det var en kall dag den 22 januari 1922. I övrigt var de yttre förutsättningarna ideala. När den gula Albatrosmaskinen landade på isen strax söder om Borgmästarholmen, stod det uppskattningsvis över 4000 människor och tittade. Vägarna ut till sjön hade plogats. Programmets huvudnummer var den tunga modiga aviatriken från Skåne, som skulle hoppa ut med fallskärm. De två tidigare tillfällena har Elsa hoppat från 1 200 till 1 500 meters höjd.⁵⁴

Timmarna innan Elsa skulle hoppa var hon lika glad som alltid och ögonvittnen har berättat hon såg oberörd ut när hon fixade med den gröna ryggsäcken som innehöll hennes fallskärm. Det var samma skärm som hon använt vid sina tidigare hopp och hon hade själv lagt samman den.⁵⁵

Pilot var fältflygaren Karl Albin Lundberg. Elsa tog plats i passagerarsitsen. Överenskommelsen var att hon skulle hoppa på 1000 meters höjd. Efter planet stigit och sedan sjunkit var hopphöjden mellan 600–700 meters höjd. Piloten svängde in mot publiken. Publiken som stod med kikare kunde se hur Elsa Andersson klättrade ut på planets vänstra undervinge för att sedan kasta sig huvudstupa ut i luften som hon lärt sig. Till skillnad mot de två tidigare hoppen vecklade fallskärmen inte ut sig utan publiken som stod med kikare kunde se hur hon förtvivlat försökte få loss en lina så att fallskärmen skulle veckla ut sig.⁵⁶

Kommissionen som utredde Elsa Anderssons dödsolycka konstaterade att fallskärmens utdragslina hade fastnat i Elsa Anderssons armhåla vars snöre var fastknutet i ett stag. Det finns två teorier. Den första är att hon fick hjälp att knyta staget och att han som gjorde det åt henne var längre än Elsa vilket gjorde att hon fick problem att nå knuten. Den andra teorin är att på grund av Elsa hoppade stående från vingen i stället för sittande har fallskärmssäcken inte gått fri från ryggen och därmed inte haft utrymme för att utvecklas.⁵⁷

Ögonvittnen i publiken återgav efteråt hur Elsa hade vinkat till publiken och sedan kastat sig med huvudet före ut i luften. Förtvivlat hade hon försökt lossa linan till sin fallskärm och först 50 meter från marken öppnades fallskärmen delvis. Döden ska ha varit omedelbar.⁵⁸

⁵³ Se bilaga 21

⁵⁴ Se bilaga 22

⁵⁵ Se bilaga 21

⁵⁶ Se bilaga 26

⁵⁷ Bilaga 21

⁵⁸ Bilaga 23

2.9 Analys av vad som skrevs om Elsa Anderssons dödshopp

Enligt ST som skriver vad Flygkommissionen kommer fram till; att orsaken till att Elsa förolyckades var ett förbiseende vid utdragslinans ordnande, vilken skulle kunna förklara olyckan. Även fallskärmens konstruktion och dess lämplighet ifrågasattes.⁵⁹

Dagen efter Elsa Anderssons död uttalar sig löjtnant Raoul Thörnblad som i första hand lägger skulden på myndigheterna som låter vem som helst, med det menar han att även kvinnor kan utföra samma konst som han själv. För att citera: *”Vad fröken Anderssons förolyckande beträffar, så bör man först och främst framhålla att fallskärmshopp ej är någonting för damer att syssla med.”*⁶⁰

I den fortsatta rapporteringen skriver Dagens Nyheter (19220124)

”så framt man kan få någon eller några av våra verkliga experter på denna djärva konst att deltaga. De som man härvidlag har att räkna med äro först och främst löjtnant Raoul Thörnblad samt Kapten Ballod, vilka båda äro säkra och förståndiga män och fullt förfarna i konsten.”⁶¹

Kommissionens slutsats blev att utsedd myndighet ska styrka kompetens för att få utföra fallskärmshopp. Mellan raderna kan vi förstå att kommissionen vill ge Raoul Thörnblad och andra män ensamrätt att hoppa fallskärm av modell som Raoul tagit fram vid sin utbildning. I praktiken ett monopol av fallskärmar och fallskärmshoppning. Raoul Thörnblad hade liksom Elsa Andersson fått sin grundutbildning i fallskärmshopp hos Otto Heinecke.

De flesta artiklarna i samtliga tidningar kommer från samma källa medan ett fåtal ställer frågor till ögonvittnen och Dagens Nyheter väljer att låta löjtnant Raoul Thörnblad uttala sig. Vid den här tiden finns det uttalad oro över att kvinnor kan konkurrera med män i fler delar av arbetslivet. Det finns män som till varje pris vill skydda sitt skrä. Löjtnant Raoul Thörnblad är troligtvis rädd för att ~~bli~~ fallskärmshoppning riskerar bli vardagligt och Thörnblad vill hålla arvoderingen uppe och ha monopol.

⁵⁹ Bilaga 33

⁶⁰ Bilaga 22

⁶¹ Bilaga 23

Det går även att misstänka att det fanns en oro hos berörda myndigheter att de gett Elsa tillåtelse att hoppa fallskärm trots att Sveriges enda instruktör och utbildare Löjtnant Raoul Thörnblad nekat Elsa Andersson att utbilda sig då han som sagt inte ansåg att kvinnor skulle utöva fallskärmshoppning. Thörnblad gick hårt åt myndigheterna i tidningarna och beskyllde dem för Elsas död. Ansvariga utredare för myndigheterna pekade då åt Otto Heineckes fallskärmskonstruktion och på Elsa Andersson. De menade på att fallskärmens utdragslina hade snärjt in sig i Elsa Anderssons armveck, att fallskärmssäcken inte gått fri från ryggen och därmed inte haft utrymme för att utvecklas. Vidare skulle det ha påverkat att Elsa Andersson hoppat stående från vingen i stället för att kasta sig ut från sittbrunnen.⁶²

2.9.1 Analys - Elsas dödshopp skildrat av flygplanets förare

I en tidningsartikel intervjuas fältflygaren Karl Albin Lundberg som slutade som flygare strax efter Elsas dödshopp och blev i stället polisman. Hans vittnesmål berättar att han och Elsa kom överens om att hon skulle hoppa på 1000 meters höjd.

”Hon kravlade sig med svårighet ut ur sittrummet och ställde sig på vingen och under tiden sjönk flygplanet ett hundratal meter. Jag upplyste henne därom, hon dröjde, vi sjönk ytterligare hundra meter och hon såg fortsatt tveksam ut, där hon stod på vingen. Vi sjönk så att vi var på mellan 600 och 700 meters höjd och jag skulle just säga till henne, att hon borde gå in i sittrummet igen, då hon plötsligt fattade sitt beslut och ropade: Då hoppar jag, adjö! Det var det sista hon sade.”⁶³

Fältflygare fältflygaren Karl Albin Lundberg ger en bild av Elsa som vi inte tidigare ej mött på – att Elsa tvekar inför något. Bilden av Elsa som kontrollerad, lugn men ändå våghalsig står i kontrast till Karl Albin Lundbergs redogörelse.

2.9.2 Analys av Elsas sista ofullbordade brev

Elsa skrev kontinuerligt hem till sin syster Stina när hon var på resande fot. Brevet innehåller inga innersta tankar utan endast Elsas ord om vad hon gjort och är på väg att göra. Elsa får åka runt och se saker som hennes syster aldrig fått se vid den tiden.

⁶² Bilaga 23

⁶³ Bilaga 22

⁶³ Bilaga 33

Breven hem från Elsa fungerar både som lugnande för hennes syster som oroar sig för Elsa och ger syster Stina en bild av vad Elsa får se och uppleva. Det verkar som om Elsa skriver efterhand och har till vana att skriva ”fortsättning följer” för att senare fylla på med text om vad som hänt eller vad hon upplevt.⁶⁴ Elsas sista brev ger en bild av Elsa som redan är på språng och på väg till nästa plats. Föga anade hon att det skulle bli kyrkogården som skulle bli hennes nästa resa.

2.9.3 Elsas gåtor – gåtan Elsa

Några av sakerna som finns bevarade efter Elsa Andersson är hennes anteckningsbok med egenhändigt skrivna gåtor.⁶⁵ Vad är det som lockar Elsa att skriva egna gåtor? Gåtor är ett enkelt sätt att träna hjärnan och locka till sig skratt. Vad vi vet är att förr ägnade man sig åt att berätta gåtor som ett tidsfördriv för sällskapslivet. För Elsa som hade hög grad av integritet men ändå rörde sig i sociala rum och umgicks med vänner kan gåtorna ha varit dels en form av bibliotek för att bryta isen i sociala sammanhang, dels ett sätt att känna sig social när hon reste och var ensam utan familj och vänner.

2.9.4 Efterspel

Människor var förkrossade efter Elsas död. Tidningarna skrev om hennes död och kommissionen som utredde hennes dödsolycka menade på att det var Elsas egen försumlighet och förbiseenden som låg bakom olyckan. Även fallskärmens konstruktion och lämplighet ifrågasattes: ”Ehuru detta med sannolikhet icke varit någon direkt eller indirekt orsak till fallskärmen ej utvecklades, kan lämpligheten af ett dylikt anbringande af säcken ifrågasättas”⁶⁶

Fallskärmskonstruktören Otto Heinecke uppskattade inte att hans fallskärm ifrågasattes så han skickade in ritningar på konstruktionen⁶⁷ och köpte tillbaka Elsas fallskärm. Han lät även en annan kvinnlig fallskärms hoppare, Elise Schneider, hoppa med fallskärmen för att bevisa att det inte var något fel på den utan att den var lämplig och pålitlig som fallskärm.⁶⁸

Fallskärmen kom sedan i 29-åriga Arnold Waldaus ägo som hoppade med den i diverse reklamsammanhang. 74 hopp skulle han göra med fallskärmen innan han omkom i Norge 1932 under liknande omständigheter som Elsa Andersson.⁶⁹

⁶⁴ Bilaga 25

⁶⁵ Bilaga 29

⁶⁶ Bilaga 33

⁶⁷ Bilaga 32

⁶⁸ Intervju med Bertil Larsson, Ljungbyheds Militärhistoriska Museum 240211

⁶⁹ Ibid

2.9.5 Begravningen

Elsa Anderssons död uppmärksammades i tidningarna och kondoleanser kom. Drottning Viktoria skickade kondoleanser till Elsas far Edvard där hon framförde sitt ”beklagande af den djupa sorg som drabbat Eder”.⁷⁰

Hennes far Edvard fick resa upp och hämta hem hennes kropp och färdades hem med henne i en vit kista med tåg. Kistan var prydd med kransar från Örebro flygkompani och från enskilda. Begravningsprocessionen gick från Petersgård till Strövelstorps kyrka, vars socken Petersgård tillhörde. Folk gick man ur huse och det sägs att det stod folk hela vägen från Petersgård till kyrkan som följde begravningsprocession med häst och vagn. När Elsa jordfästes på kyrkogården i Strövelstorp. ”*Vår samtid kanske ej förstår ditt verk du nu fullbordar*” sa en talare. På gravstenen sitter än i dag hennes porträtt ovanför en text som lyder ”*Skandinaviens första och enda aviatris*”.⁷¹

Elsa Andersson ligger begravd i sydöstra hörnet på den gamla delen av kyrkogården. Vid olycksplatsen i Askersund finns ett minnesmonument rest efter henne. Minnesmonumentet restes efter en insamling initierats av Askersunds tidning. Först några år senare restes genom Kungliga svenska aeroklubben en hög sten i grårod granit med inskrift om vad som hände Sveriges första aviatris och kvinnliga fallskärmshoppare den 22 januari 1922

2.9.6 Skillingtryck

Skillingtrycken speglade sin samtid och Elsa förärades en egen ballad. Fram tills radions intåg i de svenska hemmen 1922 skrevs det fortfarande visor om kärlek, olyckor och ond bråd död. Till minne av händelsen författades Den sorgliga balladen om Elsa Andersson.⁷²

”Hon var en liten Skånetös så glitterögd och yr / med längtan emot höga mål och håg för äventyr” men ”En fallskärm svagt vi skymtade som inte vecklats ut / på några sekunder blott var skådespelet slut. / Vi drogo hemåt tigande – vi kände att vi frös / hon hade mött sitt öde här vår käcka flygartös.”⁷³

⁷⁰ Bilaga 27

⁷¹ Bilaga 28

⁷² Bilaga 31

⁷³ Ibid

3. Svar på forskningsfrågor

Mina två forskningsfrågor:

- Vad kan Elsa Anderssons livsöde säga om hennes samtids syn på manligt-kvinnligt och speciellt åsikter om kvinnor som bröt sig in på manliga domäner.
- Vilken betydelse hade Elsa Anderssons kön för hennes karriär som aviatrix?

För att svara på dessa frågor har jag genom mina teoretiska grund: ”Att skriva människan: essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre / Ronny Ambjörnsson, Per Ringby och Sune Åkerman (red.), 1997” och ”Mikrohistoria: en introduktion för uppsatsskrivande studenter / Anna Görlind, Helena Kåks, 2014, samt noggrant letat och granskat källmaterial och tidningsartiklar kommit fram till att Elsa Anderssons liv är till stor del höljt i dunkel och att det vi vet är knapphändigt.

För att återknyta till vad jag skrivit tidigare så besvarade Ruth Bergman mina forskningsfrågor när hon till en journalist sa att ”framtidsutsikterna att få jobb var små som kvinna.”⁷⁴ Vidare har det tidigare framkommit att det finns en oro över att kvinnor ska börja konkurrera med männen om jobb som männen anser vara ”deras”. Den samtida inställningen var att kvinnor inte skulle ta jobb från män.

Tack vare det mikrohistoriska perspektivet har det gått att dra slutsatser från det lilla till det stora, från Elsas egna ord och vad hennes syster Stina berättat och Peter återberättat. Vidare har jag kunnat dra slutsatser utifrån vad andra skriver om henne och vad hon själv skriver. Inte minst har alla foton varit en viktig källa

Att växa upp på en storgård med alla nya jordbruksmaskiner har haft betydelse för hennes motorintresse. Elsa körde motorcykel och tog körkort i en tid då det knapps fanns några bilar på vägarna. Närheten till och kontakten med flygflottiljen i Ljungbyhed har bidragit till intresset och haft en avgörande betydelse för hennes vilja att utbilda sig till aviatrix. Viljan att testa gränser och samhällets rådande normer som gjorde det svårt att få arbete som aviatrix fick Elsa att söka sig vidare till att hoppa fallskärm. Vid den tiden var fallskärmsshopping något nytt och spektakulärt. Elsa Andersson hade till vana att kasta sig in i yrkesutövning eller aktiviteter som var genomsyrade av manliga värdesystem och normer.

I min uppsats har jag valt att lyfta fram två andra kvinnor inom samma tid och i geografisk närhet som visar att kvinnor kunde sätta avtryck i samtiden men att det fanns hinder. Massmediernas framväxt, både tidning och film, gjorde att kvinnor som bröt mot förväntade normer uppmärksammades. För att ha möjligheten att ta plats och

⁷⁴ Tidskriften ”Aviatören” nr 94-95, november 2014, s.17-18

exempelvis utbilda sig till aviatrix krävde ekonomi även om man ändå sällan inte accepterades fullt ut. Till skillnad från Ruth Bergman så gifte sig aldrig Elsa Andersson utan hon valde att fullfölja sina drömmar om att först flyga och sedan att hoppa fallskärm. Ekonomisk kris efter första världskriget förvärrade möjligheterna att få jobba som aviatrix, även aviatörer hade svårt att hitta arbete. Flertalet av de som utbildade sig till aviatörer var av adlig börd eller åtminstone från förmögna familjer vilket gjorde att deras intresse av arbete var begränsat. Sveriges första aviatör var för övrigt Carl Cederström, friherre, som blev ”flygbaronen” med svenska folket tack vare tidningarnas framväxt som massmedium.

Efter sin död ges det prov på den misogyni som Elsa utsattes för och som drabbade henne som exempelvis fallskärmshoppare. Löjtnant Raoul Thörnblad som konkurrerade med Elsa om uppmärksamhet och fallskärmshopp tillfällen uttryckte: *”Vad fröken Anderssons förolyckande beträffar, så bör man först och främst framhålla att fallskärmshopp ej är någonting för damer att syssla med.”*⁷⁵

Svaret blir att det går att lära sig mycket om Elsas samtid genom att studera hennes liv. Genom att studera Elsas samtid och förstå allt som händer i historien framstår det klart att det fanns begränsningar för kvinnor att bli yrkesverksamma inom yrken där skråmentaliteten levde kvar men även att efterfrågan av aviatrixer minskade bidrog till att Elsa Andersson inte fick arbete utan i stället blev fallskärmshoppare.

4. Avslutning

4.1 Sammanfattning och slutsatser

Avslutningsvis vill jag ägna några rader om hur det har varit att skriva en uppsats om Elsa Andersson. Det har varit svårt att värja sig från människan och berättelsen. Jag hade inte trott att den skulle påverka mig så på djupet som den har gjort. Elsa Anderssons historia och hennes liv har varit otroligt intressant att gräva i och jag önskar jag hade haft mycket mer tid att fördjupa mig ytterligare. Det har varit ett pussel att lägga utifrån de bitar jag haft tillgång till och utifrån mina källor.

För att förstå och förändra den stora berättelsen, som alltid är en förenkling och generaliseringar, har mikrohistoria en betydelse eftersom teorin och metoden kan förändra historien eller åtminstone den gängse uppfattningen.⁷⁶

Livet i Sverige i sekelskiftets Sverige var hårt och det fanns påverkan av många stora händelser i världen. Människor emigrerade från Sverige till Amerika, Europa upplevde

⁷⁵ Bilaga 22

⁷⁶ Inna Sevelius, Tidningen Curie, 26 april, 2018

första världskriget, revolution i Ryssland och massor av tekniska uppfinningar som förändrade tillvaron. Ekonomiska kriser och hög arbetslöshet påverkade livet i Europa.

Vem var egentligen Elsa Andersson? Frågan är omöjlig att besvara. Vi kan endast lägga ett pussel där det saknas bitar och föreställa oss hur bitarna som saknas såg ut. Det är vad jag har fått göra. Pusselbitarna som saknas har fått fyllas i av vad tidningarna skrev, vad Elsa själv skrev och titta på foton och känna mig som Olle Häger och Hans Villius som berättade historien kring ett fotografi, Svart på vitt på SVT, när jag växte upp.

Trots en på pappret omöjlig uppgift är det min bestämda uppfattning efter digert arbete, att det är en rättvisande bild av gåtan Elsa Andersson som presenteras, mycket tack vare metodologin som mikrohistoria erbjuder och som har kunnat appliceras på mitt källmaterial. Metoden har fått mig att bli mer självreflekterande samtidigt som det varit en pedagogisk hjälp för att förklara och beskriva arbetet.

Brister i uppsatsen är att det krävs en stor del förkunskaper om samhället före och efter första världskriget för att förstå kontexten. För att ge en bild av samhället använder jag mikrohistorien för att ge en deskriptiv historiebeteckning. Intervjuer som bygger på andrahandsuppgifter som i sin tur förskönats är inte tillförlitliga. Här har jag varit medveten om bristerna och lyckats tolka och hitta det som motsäger för att skapa en mer rättvisande bild. Exempelvis finns det hemligheter i familjen Andersson vilket framgår av breven men som Elsas syster Stina inte nämner och brevens innehåll inte längre finns kvar.

4.2 Diskussion – nya frågeställningar

Det har varit intressant att skriva och studera allt kring Elsa Andersson och det material som fortfarande finns kvar efter henne. Minst lika intressant har det varit att studera samtiden, läsa tidningar från den tiden och alla stickspår man följer upp eller får berättat för sig. Ett sådant stickspår som är värt att skriva om är Löjtnant Elis Nordqvist som är chef på Ljungbyheds flygskola och hans vidare liv och karriär. Ett annat är Hasslarpstösen Anna Q Nilsson som hamnar i Hollywood och blir stumfilmsskådespelerska och 19 år gammal blir hon utsedd till USA:s vackraste kvinna samt är belönad med en egen stjärna på Walk of Fame.⁷⁷

Min handledare Jens Lerbom tipsade mig vidare om Birgit Thüring, Sveriges första kvinnliga flygkapten som tjänstgjorde på Gotland i trafikflygning för offentlig lufttrafik. Ett annat intressant uppslag är Sveriges första flygare, fröken Ruth Bergman, från

⁷⁷ Per Sjöberg "Anna Q Nilsson – Svenskan som erövrade världen" (Eget förlag)

Tyringe som likt Elsa Andersson gick i skola i Ljungbyhed hos dr. E. Thulins flygskola. Mikrohistoriska studier över kvinnor i historien är ett tacksamt ämne eftersom många av dem har hamnat i skuggan och deras livsöden berättar mycket om deras samtid utöver deras egna liv.

Referenslista -Tryckta källor

Anna Götlind, "Tema mikrohistoria" Historisk tidskrift 1337:3", 2017, Stockholms universitet

Anna Götlind, Helena Kåks, 2014: "Mikrohistoria: en introduktion för uppsatsskrivande studenter", Lund: Studentlitteratur

Anna Götlind, Rolf Lind, 2019: "Spår av ett liv", Stockholm: Italgraf Media

Annasara Hammar/Linn Holmberg, "Historisk tidskrift 1337:3", 2017, Stockholms universitet

Annasara Hammar/Linn Holmberg. "Varför mikrohistoria Om teckentydningens dragningskraft och historievetenskaplig transparens", 2017, Stockholms universitet

Inger Larsson, *Text och tolkning i svenska författarbiografier: Elin Wägners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Verner von Heidenstam*, Gidlund, Diss. Lund: Univ., 2003, Hedemora, 2003

Inna Sevelius, Tidningen Curie, 26 april, 2018

Johan Brinck, Bengt Irhammar och Ove Torgny (red.), May-Stina Åkesson, 1996, "Ängelholm. En hembygdsbok", Ängelholmsbygdens lokalthistoriska förening

John Tosh. 2011: "Historisk teori och metod, Lund: Studentlitteratur

Knut Kjeldstadli, 1998: "Det förflutna är inte vad det en gång var", Lund, Studentlitteratur

Martin Dackling, Sari Nauman (red), 2022, "Teori i historisk praktik", Lund: Studentlitteratur,

Per Sjöberg, 2008: "Anna Q Nilsson – Svenskan som erövrade världen" (Eget förlag)

Ronny Ambjörnsson, Per Ringby och Sune Åkerman (red.), 1997: "Att skriva människan: essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre", Stockholm, Carlsson

Stig Kernell, Hopp i nöd & lust. Fallskärmens historia, Flyghistorisk revy. 1997

Elektroniska källor (webbartiklar)

<https://centerforbodylanguage.com>

<https://fof.se/artikel/2015/6/nu-ar-mannen-fler-an-kvinnorna/>

<https://www.hd.se/2019-05-14/maktlosa-vittnen-sag-enoch-thulin-storta-mot-doden/>
<https://riksarkivet.se/kvinnans-rostratt>

<https://www.tidningencurie.se/nyheter/mikrohistoria-nyanserar-bilden-av-det-forflutna>

<http://www.tidskriftenscandia.se>, Aviatik och journalistik "Flygbaronen och medierna kring 1910" 2012
Johan Jarlbrink & Andreas Nyblom

<https://www.vardvaskan.se/blogg/vardvaskans-backspegel-forlossningsvarden-och-barnmorskeyrkets-historia>

Intervjupersoner

Bertil Larsson, Ljungbyheds Militärhistoriska Museum, 240211 kl 14.00 i Ljungbyhed

Peter Andersson, Strövelstorps byalag 240416, kl. 19.00, Strövelstorps kyrka

